

HANÁK PÉTER

BUDAPEST, A MODERN MAGYARORSZÁG FŐVÁROSA

A honfoglaló magyarok fejedelmi törzse Buda és Pest környékén szállt meg, részben a Csepel-szigeten, részben Óbudán. Itt, az óbudai révnél foglalta el a fejedelmi székhelyet Kurszán kündü, majd Árpád fejedelem is. Később a székhely ugyan változott, de a XIV. századra eldőlt, hogy Buda-Pest lesz a végleges főváros. Óbudán, a Gellért hegy környékén és vele szemben, a pesti parton alakultak ki a város települési központjai. Hadd említsem meg itt röviden a budapesti városfejlődés három lényeges mozzanatát.

Először: érdemes hangsúlyozni, hogy Buda és Pest kezdettől fogva egy várost alkotott. A jobb parti részt akkortájt nem Budának nevezték, hanem ugyancsak Pestnek, olykor *Kétpestnek*, ami kemencét jelentett (feltehetően mészségető kemencét). A német túlsúly korában Buda német neve *Ofen* lett, de sokáig fennmaradt az azonos jelentésű Pest elnevezése is.

Másodszor: nagyon is jellemző, hogy a város lakossága kezdettől fogva többetnikumú volt: főleg németekből, szlávokból, magyarokból állt, ám hamarosan megjelentek benne mohamedán és zsidó kereskedők is.

Harmadszor: feltehetjük a kérdést, természeti adottságai vagy társadalmi-politikai kvalitásai alapozták-e meg Budapest centrális helyét és szerepét. Tény, hogy a város a Kárpát-medence nagy síkföldjeinek és hegyvidékeinek különösen alkalmas pontján, a vízi és hegyi utak találkozásánál fekszik. Voltaképpen három földrajzi régió és három kultúra keresztezi egymást a Dunát kétfelől átkaroló városban. Lakossága az ókortól kezdve felismerte és kihasználta ezt az összekapcsoló természeti fekvést. Centrális kereskedelmi jelentősége megelőzte városossá nyilvánítását.

A fejlődés ezután olyan sikeres volt, hogy Nagy Lajos a XIV. század közepén Budára tette át a királyi székhelyet, s egy évszázad múlva Mátyás király ezeken az alapokon építette ki európai rangú fővárosát. Az akkoriban mintegy 30 ezer lakosú magyar főváros a reneszánsz és a humanizmus kelet-közép-európai virágoskertje volt.

Vessünk egy pillantást a Kárpát-medence térképére. Budapest a közepe táján található, nem pontosan a geometriai, hanem a földrajzi közepe táján, ott, ahol a középhegység a síkfölddel találkozik. Látható továbbá, hogy a térség két alföldjét a Pilis és a Börzsöny–Cserhát hegység közötti keskeny völgyvonulat és a dunai vízi út köti össze. Ez a keskeny út Budapestnél egyszerre szélesre tárulkozik a Dunántúl és a Nagyalföld felé. A város első lakói a Szentendrei- és a Csepel-sziget közti szakaszon oda települtek, ahol a Duna a legkeskenyebb, ahol a legkönnyebb az átkelés: Óbudánál és a Gellért-hegy környékén. Vonzotta őket a sok meleg vizű forrás – innen az első név: *Ak-inko* (meleg forrás, később *Aquincum*) –, és vonzották Buda erdei, szőlői, Pest termékeny síkföldje, régtől kitaposott kereskedelmi útjai. A kétparti elhelyezkedés nemcsak gazdasági előnyöket nyújtott, hanem védelmet is, és jó keretet révészeknek, hajósoknak, halászoknak. Nem csoda, hogy Budapest már a középkorban a magyar királyság egyik székhelye, majd fővárosa lett.

Ez a földrajzi fekvés bizonyára nagy szerepet játszott abban, hogy a XVIII. század ne csak a

városi lét rekonstrukciójának, hanem a fővárosi rang restaurálásának kora legyen. Ezt kivívni egyáltalán nem volt olyan természetes, mint például Rómának Itália 1870. évi egyesítése után. Az ország politikai székhelye két évszázada Pozsony volt, Bécs elővárosa, amely mögött a Habsburgok bizalma állott. Gazdasági szempontból nemcsak a dunai kereskedelmi forgalom hazai központja, Győr, hanem a hódoltságtól szabad Debrecen is versengett Budapesttel. Debrecen emellett sokáig a nemzeti kultúra központjának rangjára is igényt tartott. Nem kellett hozzá egy évszázad sem, hogy kitűnjék: Budapest nemcsak földrajzi helyzeténél, hanem gazdasági erejénél, vállalkozó polgárságának ügyességénél fogva is alkalmasabb a vezető szerepre, mint versenytársai.

Mária Terézia és eleinte II. József is ellenállt a régi nemzeti főváros restaurálásának, de az államrezon és a racionalitás végül is felülkerekedett a hagyományos dinasztikus bizalmatlanságon. A döntő lépést II. József tette meg azzal, hogy a tartományi kormánynak megfelelő helytartótanácsot, a Magyar Kamarát és más főhatóságot Budára, a közigazgatás akkor már elismert központjába helyezte. És végül halála előtt hozzájárult a városfalak lebontásához is.

Mindehhez nem lett volna elegendő a polgárság erősödése, ügyessége, de még a pesti Medárd-napi vásár országos híre, ember- és árutömege sem, annál is kevésbé, mert a céhpolgárság szűk látókörű vezetői olykor a bécsi hatóságoknál és a vidéki birtokosoknál is konzervatívabbak voltak. E tekintetben a döntő változást az arisztokrácia és a birtokos középnemesség mind sűrűbb betelepülése hozta meg.

Mi motiválta az arisztokrácia elitjének Budapest melletti döntését és rokonszenvét? Bizonyára az erőviszonyok, az előnyök józan mérlegelése és az egyéni érdek is. Elvégre a gazdag német és zsidó vállalkozók, pénzkölcsönzők, terménykereskedők, az első bank és a tőzsde Pesten voltak, ott zajlott a gazdasági élet, és az 1820-as évektől a közélet. Nem csekélyebb súlyú motívum volt azonban a hagyomány sem. A magyar nemesség zöme számára a legalitást és a kontinuitást a török hódoltság előtti független államiság jelentette, ennek jelképe pedig Mátyás király Budája volt.

A liberális-patrióta nemesség mind a hagyomány erejénél fogva, történelmi szimbólumként, mind pedig a realitások alapján állva, *tudatosan választotta* a dinamikus fejlődő Budapestet a modern Magyarország fővárosául. Őket követte a szellemi elit, költők, írók, művészek, tudósok, az egyetem tanárai, akik ugyancsak jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy Budapest lett a nemzeti kultúra Athénje.

A folyamat ellenállhatatlan erejét jelzi, hogy Ferenc császár öccse, József főherceg, az országot és a leendő fővárost szívből kedvelő nádor, maga is hathatósan támogatta a városfejlődést: szépítési tervet dolgoztatott ki, középületeket kezdeményezett, pártfogója volt az 1808-ban alakult pesti *Szépítészeti Bizottságnak*.

Az 1867. évi kiegyezést követő fél évszázad Budapest fénykora. Néhány évvel a kiegyezés után, bár közkívánatra, de elsősorban a kormány támogatásával egyesült Pest, Buda és Óbuda. Az 1873-ban 300 ezer lakosú főváros, az ország egyetlen nagyvárosa, Európában csak a 16. helyen állt. De hát még nagyon fiatal volt, túlnyomórészt a frissen bevándoroltaké és a fiatal nemzedéké. A dualizmus korában átlagosan 60%-ot tett ki a bevándoroltak aránya, köztük csaknem 10%-ot a Monarchia másik feléből és a külföldről jöttek. A 15 és 40 év közötti korosztály aránya meghaladta a lakosság felét, az egész munkaképes népesség 70%-át. A növekedés üteme kiváltképp rohamos volt. A lakosság két évtized alatt a háromszorosára, fél évszázad múltán, 1920-ban négyszeresére (1,2 millióra) nőtt. Ekkor már az európai nagyságrend 8. helyére kapaszkodott fel.

Budapesti Negyed 1. Budapest, 1993. 5–8.

TANULMÁNYOK

GYÁNI GÁBOR

PEST-BUDA VAJON „MILY KIFEJLÉSRE KÉPES” ?

A városegysítés úgy teremtett fővárost Pest-Budából (és Óbudából), hogy egyszersmind megvette Budapest nagyvárossá válásának az alapjait is. A nagyvárosok növekedésének gyakori módja a közigazgatási határok egyszeri vagy fokozatos kijjebb tolása. Bécs, Berlin és Párizs terjeszkedésének is az volt az egyik fontos forrása, hogy a rezidenciális székvárosok (császári és fejedelmi városok) fokozatosan magukba olvasztották a környező kisebb településeket. De London és New York is azért vált a XIX. század végén a világ két legnépesebb metropolisává, mert a század utolsó éveiben megnagyobbították közigazgatási határaikat. 1898-ban olvasztotta magába az addig csupán Manhattanból és Bronxból álló New York Brooklynt, Queenst, Staten Islandet, és a következő évben valósult meg Nagy-London közigazgatási elképzelése.

Budapest egyesítése két szempontból is sajátosnak volt mondható. Először azért, mert ebben az esetben egyesítésre, nem pedig bekebelezésre került sor. Ami abból eredt, hogy noha Pest az 1860-as években méreteiben már túlszárnyalta Budát és Óbudát, igen messze állt attól, hogy nagyvárosnak minősülhessen. Így azután egyenrangú felek (Óbudára ez persze kevésbé áll) összeolvadásaként jött létre Budapest. Nem a főváros határait tolták tehát valamivel kijjebb 1873-ban, hanem korábban önálló városokat vontak össze egyetlen nagyvárossá.

L.9. Lechner Gyula: Rózsa tér, 1884